

Spremembe v kariernem oblikovanju življenjskih potekov mladih

Changes to Young People's Career Paths

Dr. Mirjana Ule

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

5

Izvleček

Prehod iz šole v zaposlitev ima za mlade poseben pomen. Pomeni prehod v ekonomsko samostojnost in odraslost v polnem pomenu. Zaradi rastočega preloma v možnostih zaposlitve se je zmanjšala stabilnost življenjskega poteka. Za mlade v prehodu v odraslost se je najprej začel uveljavljati sistem fleksibilne podzaposlenosti, ki se oblikuje na robu uradnega sistema polne zaposlitve. Te spremembe ne vplivajo samo na načrtovanje profesionalne kariere, ampak posledično na načrtovanje življenjske kariere. Študije kažejo predvsem na drugačno samopodobo ter stališča do sveta in življenja pri sodobni generaciji mladih (Ule 2016). Delo izgublja monopolni položaj tistega, ki določa smisel (odraslega) življenja. Namesto pretežne usmeritve v delo in trajno zaposlitev se mladi preusmerjajo na druga področja. Kot konkurenčna motiva se pojavljata kvaliteta življenja in delo na sebi. Če mladi nimajo možnosti za konstruktivne in družbeno priznane poti za doseganje pričakovanega socialnega statusa, poskušajo doseči alternativni socialni status. To lahko pomeni produktivni spopad z obstoječimi razmerami. Še večkrat pa to vodi v destrukcijo, pasivnost ali samodestrukcijo. Posledica teh sprememb je pasivna, obrambna, difuzna identiteta kot adaptivni odgovor na težji, negotov in nejasen prehod v odraslost.

Ključne besede:

življenjski potek, identiteta, socialna ranljivost, pluralizem karier, življenjska prožnost.

Abstract

The transition from school to employment is of special importance to young people. It denotes a transition to economic independence and adulthood in every sense of the word. A growing lack of employment opportunities has reduced the stability of the life course. A system of flexible underemployment is being pursued by young people transitioning to adulthood; this system is formed at the margins of the official full employment system. These changes affect not only the planning of one's professional career but, consequently, also the planning of one's life course. Studies mostly indicate a different self-image and attitudes towards the world and life in the contemporary generation of young people (Ule 2016).

Keywords:

life course, identity, social vulnerability, plurality of careers, flexibility in life.

Work is losing its monopoly as the thing that gives meaning to (adult) life. Instead of mostly focusing on work and permanent employment, young people are focusing on other areas. The quality of life and personal growth are two emerging competitive motives. When young people do not have the opportunity to pursue constructive and socially recognized paths to achieve the expected social status, then they try to achieve an alternative social status. This could lead to a productive conflict with the existing circumstances. More often than not, it leads to destructive behaviour, passiveness or self-destructive behaviour. The result of these changes is a passive, defensive, diffused identity as an adaptive response to a harder, more uncertain and unclear transition to adulthood.

Uvod

Proces vključevanja v družbo odraslih je vedno tudi proces socialne selekcije za posamezne družbene položaje. Bistvena dejavnika te selekcije sta danes predvsem izobraževalni proces ter stopnja uspešnosti mladega človeka v tem procesu. Končna odločitev o doseženem statusu sicer pripada sistemu dela (zaposlitve), vendar na to močno vplivajo doseženi izobraževalni rezultati (dosežene stopnje, diplome). V sistemu izobraževanja morajo biti otroci in mladostniki zgodaj odgovorni za svoje izobraževalne poteke in pridobitev različnih spričeval in nazivov. Tudi nekatere druge dejavnosti, ki so sicer značilne za odrasle, na primer potrošniška in medijska usposobljenost, se selijo v vse zgodnejša leta. Obenem se vstop v osrednje družbene položaje, kontinuirano in trajno zaposlitev, vzpostavitev lastne družine in starševstvo v povprečju pomikajo v poznejša leta življenja.

V zadnjem desetletju se je položaj mladih temeljito spremenil. Za manjšino mladih so spremembe odprle možnosti za uspeh, kariero, materialni standard, življenjske stile, ki si jih prej ni bilo mogoče zamisliti. Vse več mladih pa se spopada s precejšnjim povečanjem izobraževalnih in delovnih zahtev, institucionaliziranjem nižjih dohodkov in znatnim povečanjem stroškov za zagotavljanje vsaj razumne stopnje neodvisnosti oz. s podaljšano odvisnostjo od izvornih družin. Dejstvo je, da življenjske razmere sodobnih mladih označuje svojski razkol med vedno večjim obsegom svobode in avtonomije mladih pri odločanju o življenjskem poteku ter vedno večjih nejasnostih in tveganjih pri načrtovanju življenja.

Individualizacija življenja pomnožuje število in obseg tveganjih življenjskih odločitev in življenjskih poti za vse mlade.

Individualizacija življenja pomnožuje število in obseg tveganjih življenjskih odločitev in življenjskih poti za vse mlade. Pri tem se tveganja najbolj zgostijo pri tistih, ki nimajo ustrezne ekonomske in socialne podpore pri svojih družinah, so nezaposleni oz. jim grozi dolgoročna nezaposlenost (Beck 2016). Mlade obremenjuje tudi splošno upadanje trdnih in splošno zavezujočih pravil in življenjskih orientacij, na katere bi se lahko naslonili v problemskih situacijah in svojih osebnih krizah.

Mladi doživljajo te spremembe bodisi kot povečanje možnosti za načrtovanje in upravljanje s svojim življenjskim potekom ali kot zmanjšanje možnosti za obvladovanje življenja ter povečevanje negotovosti in tveganj. Katera doživetja bodo prevladala, je odvisno od kulturnega konteksta, kulturnega kapitala posameznika, medosebnih podpornih mrež in še česa. Pogled na vse večjo prožnost zaposlovanja kaže, da načelo polne in trajne zaposlitve do upokojitve upada. Ljudje so se vse bolj prisiljeni obnašati kot krošnjari, ki svoje spretnosti ponujajo delodajalcem.

Enako velja za družinsko zgodovino posameznika. Pri tem je treba še bolj upoštevati povezana življenja družinskih članov. Vzorci družinskega življenjskega poteka vse manj sledijo tradicionalnim vzorcem in vse bolj usklajevanju osebnih pričakovanj s pričakovanji partnerjev. Obenem pa je treba pri družinski zgodovini vse bolj upoštevati tudi delovno zgodovino in načrtovanje delovne kariere

vsakega posameznika. Ta »kavarna odločitev« (Elder 1997) ponuja neznansko veliko alternativnih poti. Način urejanja poti pa je odvisen tako od relativne nadvlade potrošniškega trga, medijev, izobraževalne in zaposlitvene politike ter ponudb socialne politike kot od možnosti posameznika za svobodo izbire.

Oteženi prehodi v zaposlitev spreminjajo biografske poteke

Prehod iz šole v zaposlitev ima za mlade še prav poseben pomen, pomeni namreč prehod iz mladosti v odraslost. Vstop v delo omogoča dolgoročno načrtovanje življenja, kariere, družine. Dokler se tudi ekonomsko ne osamosvojiš, še naprej živiš nekakšno podaljšano otroštvo, v odvisnosti od družine in še širše, v odvisnosti od družbe. Zato vse težji prehod v delo prizadene prav mlade. Zaradi rastočega preloma v možnostih zaposlitve se je zmanjšala stabilnost življenjskega poteka. Te spremembe ne vplivajo samo na načrtovanje profesionalne kariere, ampak posledično na načrtovanje družinske kariere. Kako usodno lahko mlade zaznamuje brezposelnost, opozarjajo predvsem raziskave, ki primerjajo populacijo zaposlenih mladih s populacijo brezposelnih mladih. Študije kažejo predvsem na drugačno samopodobo in samospoštovanje ter stališča do sveta in življenja pri nezaposlenih mladih (Ule 2016).

Za mlade v prehodu v odraslost se je najprej začel uveljavljati sistem *fleksibilne podzaposlenosti*, ki se oblikuje na robu uradnega sistema polne zaposlitve. Zanje to pomeni menjavanje nezaposlenosti z obštudijskimi zaposlitvami, delnimi zaposlitvami, delom v sivi ekonomiji. Problem je tudi normalizacija negotovosti v sferi dela – sprejetost tega, da varen danes ne more biti tako ali tako nihče. Prekarnost se torej normalizira in naturalizira, postaja način življenja in premišljevanja o prihodnjem življenju, ki ga sprejemajo mladi (Giroux 2016).

Zaradi preoblikovanja podjetij in zmanjševanja števila zaposlenih se povečuje usmeritev k epizodičnim vzorcem dela in zaposlitev, to pa vpliva na druge biografske odločitve mladih ljudi. Strategije delovne lojalnosti zaposlenih in lojalnosti do zaposlenih, notranji trg dela in načelo senioritete, ki so vplivali na zaposlitvene kariere in stabilne zaposlitve v klasični moderni družbi, so nadomestile strategije zniževanja stroškov. Te ustvarjajo bodisi verige nestandardnih zaposlitev, zgodnje upokojitve ali pa prožne podzaposlitve oz. prekarne zaposlitve.

Te spremembe ne vplivajo le na kontinuiteto zaposlitvene kariere človeka, temveč vplivajo tudi na načrtovanje profesionalne kariere in posledično na načrtovanje vsakdanjega življenja, družine in družinske kariere. Primerjalne študije kažejo, da nestandardne oblike zaposlitve obsegajo predvsem starostne skupine od 24 do 35 let in od 55 do 64 let (Malo in Moreno Minguez 2018). To pomeni večjo destandardizacijo zaposlitve na začetku in ob koncu delovne kariere. Predvsem negotove zaposlitvene možnosti na začetku delovne kariere pomembno vplivajo na odločitve v zasebnem življenju, načrtovanje družine in rojstvo otrok.

Pluralizem karier v sodobnih življenjskih potekih

Kariere so postale pomembne, potem ko za načrtovanje in razreševanje življenjskih dogodkov niso več zadoščali rojstvo, domača socializacija in družbeni sloj (Luhmann 1994). Kariera v tradicionalnem pomenu zaznamuje menjave poklicnih položajev posameznika v nekem organiziranem družbe-

Dokler se tudi ekonomsko ne osamosvojijo, mladi še naprej živijo nekakšno podaljšano otroštvo, v odvisnosti od družine in še širše, v odvisnosti od družbe.

Predvsem negotove zaposlitvene možnosti na začetku delovne kariere pomembno vplivajo na odločitve v zasebnem življenju, načrtovanje družine in rojstvo otrok.

Kariera je postala zaporedje selektivnih dogodkov, ki jih izbere posameznik sam in vodijo k uresničenju začasnega življenjskega cilja.

8

nem sistemu. V sodobnem času se je pojem kariere razširil. *Kariera* je postala zaporedje selektivnih dogodkov, ki jih izbere posameznik sam in vodijo k uresničenju začasnega življenjskega cilja. Sestavljajo jo dogodki, ki spadajo k njej zato, ker jo pozitivno ali negativno pospešujejo in s tem omogočajo druge dogodke, ki tudi spadajo k njej. Pomeni lahko na primer izobraževalno pot posameznika (izobraževalna kariera), zaporedje priznanj (uspešna kariera), pa tudi zaporedje bolezni (bolezenska kariera) ali na primer deliktov (kriminalna kariera), vedno večje izključevanje iz življenjskih priložnosti in možnosti (marginalna kariera).

Izraženo drugače, »*karijera je sestavljena iz dogodkov in obenem tem dogodkom podeli karierno vrednost*« (Luhmann 1994, str. 196). To dogajanje je mogoče le tako, da se nanaša na dogodke, ki spet lahko omogočijo nove karijerne dogodke. Pridobitev diplome je pogoj za vstop v zaposlitev, vstop v zaposlitev je pogoj za pridobivanje kredita za nakup stanovanja, slab učni uspeh omejuje možnosti za nadaljne izobraževanje in posledično zaposlitev, prejšnja kazen vpliva na višino kazni v naslednjem postopku. Zdi se, da se kariera začne iz nič, obenem pa omogoča samo sebe. Vsi karierni dogodki so možne in obenem naključne izbire za nadaljnje izbire. Vsak dogodek je pogoj za naslednje karijerne dogodke in predzgodovina dogodka je nujna za njegov nastanek. Celotna kariera je torej ves čas možna in naključna struktura. Zato so potrebni naključni zunanji in notranji dejavniki, na primer »sreča« in »uspeh«. Vendar šele kariera omogoči povezavo med »srečo« in »uspehom«.

Odvisnost od naključnih zunanjih in notranjih dejavnikov (npr. socialni položaj izvirne družine, varno ali toksično otroštvo, realna/nerealna samopodoba itd.) dela kariero res zelo negotovo, vendar je negotovost vedno zdajšnja. Vedno se lahko zgodi, da zamudimo nekaj, česar pozneje ne moremo več nadomestiti. Pred to negotovostjo se varujemo na primer s pretirano skrbjo za potek šolanja in izobrazbo, telesno zdravje in urjenje. Luhmann temu pravi »poskusi kapitalizacije časa« (Luhmann 1994, str. 197), kajti nikoli ne moremo biti gotovi, da nam kaka drugačna ali boljša priprava ne bi bolj pomagala k življenjski sreči ali uspehu oziroma karieri.

Kariera omogoča človeku, da opredeli svojo identiteto v časovni dimenziji. Postavi ga v asimetrično neponovljivost časa, četudi se v karierni življenjski dogodki nanašajo na dogodke v nekem drugem času, ki so pomembni zanj. S tem se karierni dogodki ohranjajo kot referenčne točke, na katere se kariera vedno znova nanaša in se tako gradi naprej. Res je, da se z dejavnostmi posameznika v določenem času spreminja njegov pogled na kariero v preteklosti, kariera lahko dobi povsem drug značaj, kot ga je imela do tedaj. Običajno se človek z uspešno kariero sicer uči iz svojih uspehov ali neuspehov v preteklosti, vendar noče biti odvisen od njih ali določen z njimi. Obenem pa je vsak hip pripravljen spremeniti »pogled« na svojo dotedanjo kariero, na primer drugače vrednotiti posamezne dogodke in dosežke. Nasprotno se dogaja človeku z »neuspešno« kariero. Temu se zdi, da ga preteklost določa močneje, kot ga v resnici. Vendar kljub temu ne ve, pri čem je, in še manj, kaj ga čaka.

Kariera vodi do kumulativnih učinkov; uspehi vodijo k uspehom, neuspehi k neuspehom, začetne majhne razlike vodijo h končnim velikim razlikam in tako se dogaja *samoselekcija karier*. Bolj zaupamo karierno uspešni kot karierno neuspešni biografiji. Tudi če ne bi bilo drugih vzrokov za regeneracijo neenakosti, bi razlike v karierah poskrbele za to. Torej lahko trdimo, da kariere niso le posledica doživetih socialnih razlik, temveč proizvajajo podobne, čeprav nestabilne neenakosti v delitvah življenjskih možnosti (Ule 2008).

Kolikor bolj se družbena določila življenjskih potekov izvajajo iz pogojev individualnih karier, toliko bolj postaja kariera univerzalna življenjska oblika. Po Luhmanu karierno oblikovanje življenjske poti

Kolikor bolj se družbena določila življenjskih potekov izvajajo iz pogojev individualnih karier, toliko bolj postaja kariera univerzalna življenjska oblika.

odpira celo možnost, da se posameznik vede pasivno in nezainteresirano in išče svojo nišo v mirnem življenju. To pomeni, da zavrne »izbiro karier«. Obenem pa tudi to pomeni izbiro neke kariere, v tem primeru izbiro ničelne kariere (Luhman 1994). Toda tudi ničelna kariera ne izključuje trenutkov, v katerih se moramo zaradi česa kesati ali kaj obžalovati.

Identitetna drama v prehodih v odraslost

Diskurzi o prehodih v odraslost se po vsej Evropi umeščajo med nove razprave o oblikah socialne vključenosti in novih tveganj socialnega izključevanja (Malo in Moreno Minguez 2018). Če gledamo na mlade odrasle skozi kontekste družbene neenakosti, razlikovanje zgolj na »vključene« in »izključene« ni več ustrezno. Če hočemo zaobjeti ves spekter problemov prehodov oziroma »označevalcev statusa«, to terja nadaljnjo diferenciacijo. Kopičenje kulturnega kapitala lahko vodi do zagotovljene zaposlitve, vendar še vedno obstaja tveganje, da bo posameznik med šolanjem ali poklicnim usposabljanjem sprejel napačne odločitve. V tem primeru se njegov življenjski čas in motivacija »izpraznita«, gresta v prazno ali imata nepričakovane posledice na drugih področjih življenja, na primer v partnerstvu.

Čeprav nekateri doživljajo te zamegljene razlike med mladostjo in odraslostjo kot podaljšano obdobje mladostniškega moratorija, eksperimentiranja, je to za druge marginalizacija, izključevanje iz ekonomskega in političnega sveta. Raziskovalci identitetnih sprememb v obdobju mladih odraslih so ugotovili, da se poglobljena kriza identitete v mladosti seli v obdobje prehodov v odraslost, v obdobje »mladih odraslih«, zato postaja to najbolj dramatično življenjsko obdobje. Tako klasična adolescenca dijakov kot podaljšana adolescenca študentov sta postali s stališča prehoda in odločitev neproblematični in stabilni življenjski obdobji, vezani predvsem na izpolnjevanje zahtev v izobraževalnem sistemu. Obdobje mladih odraslih je danes postalo obdobje razreševanja temeljnih identitetnih vprašanj.

Poglobljena kriza identitete v mladosti se seli v obdobje prehodov v odraslost, v obdobje »mladih odraslih«, zato postaja to najbolj dramatično življenjsko obdobje.

Analitiki identitetnega razvoja govorijo o dveh temeljnih strategijah pri mladih odraslih: *razvojni* in *izogibovalni strategiji* razreševanja identitetnih problemov (Schwartz, Côté in Arnett 2005, str. 222). Ugotavljajo, da na izbiro teh strategij pomembno vpliva občutek dejavnosti ali svobodne izbire. Termin »dejavnost« pomeni občutek odgovornosti za svoj življenjski potek in zaupanja v to, da bo mlad človek lahko presegel ovire, ki jih doživlja. Človek z *razvojno strategijo* ima občutek lastnega udejstvovanja in obvladovanja življenja. Zato v identitetnih odločitvah lahko neobremenjeno upošteva več različnih možnosti. Življenje jemlje kot izziv, kot polje možnosti in priložnosti.

Človek z *razvojno strategijo* ima občutek lastnega udejstvovanja in obvladovanja življenja.

Človek z *izogibovalno usmeritvijo* pa nima tega občutka, zato teži h konformnosti z družinskimi ali socialnimi pričakovanji ali k odlaganju in izogibanju identitetnim odločitvam. Mladi, ki sledijo izogibovalni strategiji, izkazujejo dokaj šibko samospoštovanje, kažejo tudi manjšo zavezanost svojim ciljem, vrednotam in prepričanjem (Schwartz, Côté in Arnett 2005, str. 224). Njihovo identitetno raziskovanje je manj usmerjeno. Bolj je odvisno od različnih naključij in pogosteje vodi do življenjskih zmed in zmot. Njihovi identitetni problemi se ne izražajo v sistematičnem raziskovanju dostopnih možnosti, temveč pretežno v brezcilnosti in anomiji, ki sta značilni za klasično difuzno identiteto. Te razlike med mladimi preprečujejo združevanje doraščajočih mladih v kakšno enotno socialno skupino z enotnimi smotri in značilnostmi.

Raziskovalci opozarjajo na še eno nevarnost tega obdobja, namreč da mladi predolgo vztrajajo v obdobju socialne nedoraslosti in si ne ustvarijo identitetnega kapitala za prehod v dejansko socialno in ekonomsko neodvisnost (Helve in Bynner 2007). V teh prime-

V iskanju novih vzorcev življenjskih konceptov, prehodov, identitet se spreminjajo in ustvarjajo novi vzorci normalnosti.

rih lahko *mladostništvo postane stanje nerazrešene identitetne krize*. Ali pa se zadovoljijo z določenimi dosežki na posameznih področjih življenja, na primer v karieri, druge pa prepustijo »usodi«. Raziskovalci življenjskega poteka hkrati ugotavljajo in domnevajo, da veliko mladih iz zdajšnje kohorte ne bo nikoli odraslo po konvencionalnih standardih, ampak bodo lahko dolgo ali celo za vedno ostali v nekakšnem *polodraslem obdobju*, na primer v nejasnem ekonomskem statusu prožne podzaposlitve ali v nejasnem partnerskem razmerju brez obveznosti in odgovornosti ali v oskrbi v izvorni družini (Schwartz, Côte in Arnett 2005). Lahko so zelo uspešni na nekem področju, na primer v delovni karieri, in povsem nedorasli na drugem, na primer v intimnih razmerjih.

V iskanju novih vzorcev življenjskih konceptov, prehodov, identitet se spreminjajo in ustvarjajo novi vzorci normalnosti. Nove strategije spopadanja s temi zahtevami se ritualizirajo, nekateri konvencionalni statusni prehodi pa se deritualizirajo. Pri raziskovanju prehodov v odraslost je torej treba upoštevati, da je vključenost današnje generacije mladih daleč kompleksnejša, kot jo vidijo in priznavajo različne socialne politike. Kompleksnost strategij preživetja v tej igri vodi do posamičnih strategij, ki so lahko včasih videti tudi kot poti v marginalizacijo (na primer opuščanje izobraževanja). Subjektivno pa so to včasih nujne stopnje za razreševanje identitetnih težav. Vendar ne smemo nasesti iluziji, češ da v sodobnih družbah ni več pomembna stabilna identiteta za delovanje odraslih in da so torej identitetni zaostanki ali identitetne konfuzije normalni.

Negotovosti in tveganja v prehodih povečujejo psihosocialno ranljivost mladih

Skupni imenoalec mladih po vsej Evropi je torej naraščajoča negotovost prehodov v odraslost. Številne raziskave po Evropi, tudi v Sloveniji, kažejo naraščanje obsega in teže problemov mladih ter tveganj, ki jih prinaša reševanje problemov prehodov v socialno in ekonomsko samostojnosti in neodvisnost. Mladi so videti izjemno dojemljivi za »tveganjske diskurze«, kar nedvomno vpliva na njihove življenjske izkušnje, načrte in stile. To kažejo vse naše raziskave mladih v Sloveniji v zadnjem desetletju (Ule 2008). Družbena neenakost se iz medrazredne premika tudi k znotrajrazredni diferenciaciji. To seveda ne pomeni, da postajajo razredne razlike manj pomembne, temveč da se dodatno krepijo dejavniki, ki znotraj slojev krepijo diferenciacijo mladih. Eden od najpomembnejših dejavnikov socialne diferenciacije mladih je danes obstoj družinskih podpor, torej ali ima mlad človek družinsko podporo in kako kakovostna je ta. Pri tem so odločilne družinske čustvene podpore in družinske socialne mreže.

Vsa nasprotja in težave, s katerimi se morajo spopadati mladi danes, povečujejo njihovo socialno in psihološko ranljivost. Z izrazom socialna ranljivost označujemo posameznike, ki so, kadar so v stiku s družbenimi institucijami, bolj izpostavljeni njihovem nadzoru in ukrepom, kot pa imajo koristi od institucionalnega poseganja. Bistvo socialne ranljivosti je stopnjevanje težav in kopičenje nerešenih problemov, ki izhajajo drug iz drugega; slab šolski uspeh, nizka izobrazba, slabe zaposlitvene možnosti, materialne, socialne, čustvene, zdravstvene težave (Ule idr. 2000). Strukturne lastnosti socialne ranljivosti, na primer slab izhodiščni položaj, se praviloma prepletajo s kulturnimi in interakcijskimi vidiki, na primer manj čustvenih in socialnih podpor v ožjem in širšem okolju.

Z izrazom socialna ranljivost označujemo posameznike, ki so, kadar so v stiku s družbenimi institucijami, bolj izpostavljeni njihovem nadzoru in ukrepom, kot pa imajo koristi od institucionalnega poseganja.

Dolgoročno so v ekonomskem, socialnem in psihološkem smislu najbolj ranljive te skupine mladih (Walther in Pohl 2005):

- mladi, ki so predčasno izključeni iz izobraževanja in šole,
- mladi s slabimi izobraževalnimi kvalifikacijami, ki vstopijo v nizko kvalificirane in nestabilne segmente trga dela,
- mladi, ki vstopijo v nestabilne segmente trga dela (prekarne zaposlitve) ali postanejo nezaposleni takoj po usposabljanju,
- mladi, ki nimajo materialne, socialne, čustvene podpore svoje družine.

Izobrazba je izjemno pomembna za socialno uvrščanje in kakovost življenja otrok in mladostnikov, zato je izpad iz izobraževalnega sistema nekaj najbolj dramatičnega in problematičnega, kar se lahko zgodi mlademu človeku, primerljivo kvečjemu z nezmožnostjo vstopa v delo oziroma z nezaposlenostjo. Izključitev iz šolskega sistema je eden od ključnih dejavnikov socialne ranljivosti oziroma socialne izključenosti mladih in eno od ključnih političnih vprašanj, ki zadeva otroke in mladostnike. Kljub priljubljenim predstavam, da mladi zapustijo šolo zaradi psiholoških ali socialno-ekonomskih značilnosti, so razlogi za šolski neuspeh veliko kompleksnejši. Izstop iz šole je kumulativni proces, ne impulzivno dejanje. Dokaj redko se zgodi, da je odločitev za zapustitev šole hipna. Razlogi, ki jih mladi pogosto navajajo, na primer slabe ocene, ponavljanje letnikov, niso nujno pravi. To so lahko zgolj racionalizacije ali poenostavitve bolj kompleksnih pogojev (Ule 2008).

Končni razlog za izpad je sicer slab šolski uspeh, neizpolnjevanje pogojev za napredovanje. Ponavadi je izpad povezan še s kakšnim osebnim ali socialnim problemom in stiskami, zaradi katerih je učenec težavno opravljati šolske obveznosti in upoštevati šolska pravila. Razlog za izpad je tako lahko sovplivanje med potrebami in značilnostmi socialno prikrajšanih učencev ter šolskim procesom. Da bi razumeli kompleksne medsebojne vplive med značilnostmi učencev in šolskimi procesi, so nekatere raziskave ugotavljale, katere razloge za izstop iz šole navajajo učenci sami. Wehlage in Rutter (1986, str. 376) sta razloge strnila v to ugotovitev: *»Učenci zapustijo šolo, ker jih v šoli ne marajo, zato tudi sami šole ne marajo.«*

Mladi, ki izstopijo iz rednega šolskega sistema, imajo ob vsem tem še dodatne težave, številni imajo čustvene ali socialne probleme z okoljem. Tudi položaj teh mladih na trgu delovne sile je slab, saj zaradi pomanjkljive izobrazbe težko dobijo zaposlitev. V preteklosti so bili tudi nekvalificirani ali zelo nizko kvalificirani delavci sposobni najti delo. Danes pa zahteva prestrukturirano in tržno naravnano gospodarstvo predvsem bolj usposobljeno, pa tudi čustveno in osebnostno čvrsto delovno silo. Populacija mladih, ki je deprivilegirana v izobraževanju in pozneje na trgu delovne sile, je pogosto takšna tudi na drugih področjih življenja.

Mladi so vse bolj odvisni od »vratarjev prehodov«, profesionalcev v institucijah, ki skrbijo za umeščanje mladih v sistem (Heinz 1992). Sistemi institucionalnih podpor, socialne institucije, pa so preobremenjeni z nepredvidljivimi zahtevami trga dela in z vse večjim številom začasno ali trajno brezposelnih. Državni in javni podporni sistemi ne delujejo vselej v skladu s potrebami in skrbmi vseh mladih. Izobraževanje, poklicno usposabljanje in politike zaposlovanja vsebujejo nevarnost

V preteklosti so bili tudi nekvalificirani ali zelo nizko kvalificirani delavci sposobni najti delo. Danes pa zahteva prestrukturirano in tržno naravnano gospodarstvo predvsem bolj usposobljeno, pa tudi čustveno in osebnostno čvrsto delovno silo.

Mladi imajo različne kariere na različnih življenjskih področjih, razvijajo socialne vire v različnih družbenih okoljih. Glavna naloga socialne vključenosti je torej krepitev teh možnosti, celo tedaj ko ti niso neposredno povezani z dobro znanimi vzorci poklicnih karier.

normalizacije razlik v prehodih med številnimi posamičnimi primeri in celo med posamičnimi potmi prehajanj. To pomeni, da proizvajajo nenamerne paradoksalne učinke socialnega izključevanja namesto socialne vključenosti.

Splošno načelo socialne vključenosti mora priznati subjektivne izkušnje mladih, strategije soočanja z življenjskimi dilemami, ki so jih razvili, njihove zahteve po udeležbi v družbi in priznanje življenjskih stilov celo in zlasti tedaj, ko se ti odmikajo od norme. To pomeni tudi, da vključenost v trg dela ne more biti več edini cilj strategij vključevanja. Mladi imajo različne kariere na različnih življenjskih področjih, razvijajo socialne vire v različnih družbenih okoljih. Glavna naloga socialne vključenosti je torej krepitev teh možnosti, celo tedaj ko ti niso neposredno povezani z dobro znanimi vzorci poklicnih karier.

Država in institucije bi morale ukrepe za pomoč mladim v prehodu v odraslost bolj usmerjati v zavarovanje prehodov kot statusov. Potrebujemo koncepte, ki omogočajo vključevanje formalnih in neformalnih sposobnosti, ter priznanje, da so mladi delno samostojni in delno odvisni, pač glede na različne socialne kontekste ter posamična merila.

Upravljanje s psihosocialnimi problemi odraščanja

V nasprotju s prejšnjimi desetletji imajo mladi danes največ težav prav na najpomembnejših področjih življenja, pomembnih za socialno promocijo in odraščanje, kot so na primer šolski pritiski, zaposlitev. Skrb vzbujajoči so problemi, vezani na samopodobo in socialne stike (osamljenost), ter čustveni problemi (samodestruktivnost). Največji problemi mladih so, kot kažejo raziskave, vse večje socialne razlike, strah pred brezposelnostjo in ekološki problemi (Ule 2016). Zaskrbljujoča je dokaj visoka stopnja (samo)destruktivnosti, občutkov negotovosti, krivde in demoraliziranega odnosa do sveta in življenja.

Značilen odgovor sodobnih adolescentov na povečanje tveganj in negotovosti v življenju je poseben psihosocialni položaj, ki se kaže v občutkih nemoči, samoodtujitvi, socialni osamitvi, občutkih nesmisla in praznosti ter nepravilnosti in avtoritarizma (Hurrellmann 1996). Zlasti občutek nepravilnosti je pomemben dejavnik, ki izkušnje negotovosti prevaja v psihosocialne bolečine. Mladi izgubljajo zaupanje v racionalnost sveta, za katerega se lahko ustrezno pripravimo z odraščanjem in šolanjem. Zato se povečuje *nezaupanje do življenja*. Svet vse bolj doživljajo kot sovražen in menijo, da ne moremo pričakovati kaj dobrega. Tak svet minira občutek življenjske suverenosti posameznikov. Neustrezne možnosti za predelavo stresnih situacij se kažejo na primer v pojavih odvisnosti in pripravljenosti za nasilne obračune. Nasilje postane strategija reševanja težav praviloma tedaj, ko ni na voljo drugih vzorcev za njihovo obvladanje. K njemu se zlasti radi zatekajo mladi iz socialno zapostavljenih slojev.

Posledica teh regresivnih pojavov so tudi okrepljeni *občutki osamljenosti* oziroma *socialne izključenosti* med mladimi. Pri osamljenosti ne gre toliko za pomanjkanje vidnih socialnih stikov mladih z vrstniki ali drugimi ljudmi, temveč za občutek, da večina teh zvez nima globljega pomena, da je zgolj časna ali nastala iz preračunljivosti. Skratka, gre za manko pomembnih drugih, ki bi mladostnikom pomenili zrcalo, v katerem bi lahko ugledali svoj zrcalni jaz. In prav ta manko je danes problem mladih. V njem pa se izražajo globlji problemi vse družbe, ne le mladih. Sodobna življenja mladih odraslih torej zaznamujejo negotovosti, spremembe, lomi, vračanja in nihanja. Zdi se, kot da so se problemi klasične mladosti, ki je postala dokaj varen del podaljšanega obveznega šolanja, premaknili za deset let.

Nekatere raziskave kažejo, da je življenjska prožnost (*resilience*) eden od ključnih dejavnikov, ki odločajo, ali mladi odrasli prenašajo tveganja in stiske v sprejemanju življenjskih odločitev in kako (Ule 2017). Tisti, ki so v otroštvu in zgodnji mladosti doživeli veliko problemov, vendar so jih znali premagati, razvijejo posebno odpornost do stresov in sposobnost prenašanja tveganj, ki jo imenujejo *življenjska prožnost*. Ta je odvisna tudi od osebnostne trdnosti in podpornega socialnega okolja.

Posebno zanimivi so mladi, ki so se spremenili iz slabo prilagojenih mladih v verodostojne mlade odrasle. Podatki Mastenove in kolegov kažejo, da so imeli ti mladi nekaj ugodnih virov, bodisi psiholoških bodisi socialnih, za prilagajanje na konfliktne razmere (Masten idr. 2005). Ti mladi dokazujejo, da so možne spremembe na bolje tudi pri mladih, ki izhajajo iz konfliktnih razmer in ki so v zgodnji mladosti slabo prilagojeni na prehod v odraslost. Kljub vsemu bi bilo bolje, če uspešno odraščanje ne bi bilo toliko odvisno od trenutnih srečnih okoliščin, ampak bolj od premišljenih strategij, izdelanih družbenih vodil in pravil o prehodih iz mladosti v odraslost. Pri tem igrajo veliko vlogo socialne politike in svetovalne ustanove, ki lahko socialno bolj ranljivim mladim ali mladim na vzporedni poti pomagajo pri prehodih v odraslost.

Dejstvo je, da se tveganje napačnih strategij lahko pojavi tudi tedaj, ko gre mlad človek po utrjenih institucionalnih poteh, na primer konča šolanje, vendar izobrazba in izpopolnjevanje ne ustrežata pravim potrebam trga dela. Le kratek korak je od negotovosti o tem, kako doseči socialno vključenost, do vprašanja, kaj ta sploh je. Običajno premislek o socialni vključenosti pogosto to enači z vključenostjo na trgu dela. Nasprotno pa mladi odrasli lahko doživljajo sebe kot vključene na številne različne načine. Posebno pomembno vlogo pri tem igrajo svetovalni delavci. Zaradi kompleksnosti prehodov njihova vloga danes ni samo usmerjati zaposlitvene in karijerne možnosti mladih, ampak usmerjati in pomagati upravljati z identitetnimi in življenjskimi vprašanji prehodov.

Življenjska prožnost (*resilience*) je eden od ključnih dejavnikov, ki odločajo, ali mladi odrasli prenašajo tveganja in stiske v sprejemanju življenjskih odločitev in kako.

Sklep

Sodobni čas od mladih zahteva sposobnost hitrega prilagajanja na spremenljive družbeno-ekonomske razmere. Čeprav bo gotovo veliko mladih našlo svojo pot v odraslo življenje, se zdi, da sodobni družbeni procesi promovirajo dve kontrastni skupini mladih – zmagovalce in poražence; torej tiste, ki jim ti procesi odpirajo nove možnosti in so zato izziv zanje, in tiste, ki so v tej tekmi vedno bolj potisnjeni na obrobje. Zmagovalci imajo družbene in osebne vire, s katerimi izkoriščajo priložnosti, ki jih ponuja sodobni čas. Mladi, ki se ne zmorejo prilagajati modernizacijskim zahtevam, ker so osebno in družbeno nanje manj pripravljeni ali sploh nepripravljeni, tvegajo vstop med poražence. Oboji, tako zmagovalci kot poraženci, imajo svojo usodo le delno v svojih rokah, toda zmagovalci vedo, kaj početi z njo in kako jo usmerjati, da bodo imeli korist od tega (Ule 2016).

Izhodišče so vedno družbeni pogoji, v katerih živijo mladi. Ti so kontekst življenjskega sveta. Konteksti življenjskega sveta pa vplivajo na vzorce tolmačenja in delovanja v vsakdanjem življenju. Družbeni pogoji so torej pomemben dejavnik v spopadanju s težavnimi življenjskimi okoliščinami in v njihovem reševanju. Lahko povečujejo ranljivost posameznika pred bodočimi obremenitvami v vsakdanjem svetu; na primer dolgotrajna nezmožnost najti zaposlitev vpliva na občutek nemoči in neuspešnosti. Ranljivost posameznika zato ni le individualna psihološka kategorija, temveč se nanaša na njegove življenjske kontekste.

Bolje bi bilo, če uspešno odraščanje ne bi bilo toliko odvisno od trenutnih srečnih okoliščin, ampak bolj od premišljenih strategij, izdelanih družbenih vodil in pravil o prehodih iz mladosti v odraslost.

Osrednje dejavnosti
kariernega
svetovanja in
svetovalnega dela
z mladostniki naj bi
bile opolnomočenje
mladostnikov,
povečevanje
zaupanja do sveta
in samozaupanje.

Najboljša obramba pred ranljivostjo mladega človeka je občutek življenjske skladnosti in stabilnosti. Občutek življenjske skladnosti pomeni gotovost in zaupanje v temeljna področja življenja; v zmožnost organizirati izkušnje iz notranjega in zunanjega sveta v napovedljive in razumljive celote; v zmožnost izdelati strategije in poti za reševanje nalog in problemov, ki jih prinaša življenje; v doživljanje nalog in problemov kot izzivov, za reševanje katerih se splača potruditi. *Življenjska skladnost* je zaupanje v svojo usposobljenost za ustrezno odzivanje na zunanje in notranje življenjske razmere in stanja človeka. Daje mu občutek usposobljenosti za to, da lahko sam vodi in oblikuje svoje življenjske razmere. Občutek skladnosti in stabilnosti vsebuje težnjo, da svojim življenjskim razmeram dāmo neki subjektivni pomen, povezan s svojimi željami in potrebami. Nasprotje občutka življenjske skladnosti je stanje demoralizacije.

Življenjsko skladnost lahko torej razumemo kot celoto vseh psihosocialnih in organskih dejavnikov odpornosti človeka zoper obremenitve, strese in stiske kot dejavnike, ki zmanjšujejo njegovo psihosocialno ranljivost. Opolnomočenje mladostnikov, povečevanje zaupanja do sveta in samozaupanje naj bi bile torej glede na vse povedano osrednje dejavnosti kariernega svetovanja in svetovalnega dela z mladostniki. ■

Viri in literatura

- Beck, U. (2016). *The Metamorphosis of the World*. Cambridge: Polity Press.
- Elder, G. H. (1997). *Lives in Social Change*. V: W. R. Heinz (ur.), *Theoretical Advances in Life Course Research*. Weinheim: Deutscher Studien Verlag, str. 49–74.
- Giroux, H. (2016). *Resisting youth and the crushing state violence of neoliberalism*. V: P. Kelly, A. Kamp (ur.), *Youth in a Globalizing World*. Leiden: Brill, str. 223–241.
- Heinz, W. R. (ur.). (1992). *Institutions, Gatekeeping and the Life Course*. Weinheim: Deutscher Studien Verlag.
- Helve, H., Bynner, J. (ur.). (2007). *Youth and Social Capital*. London: The Tufnell Press.
- Luhmann, N. (1994). *Kopierte Existenz und Karriere. Zur Herstellung von Individualität*. V: U. Beck, E. Beck-Gernsheim (ur.), *Riskante Freiheiten*. Frankfurt/M.: Suhrkamp, str. 85–115.
- Malo, A. M., Moreno Minguéz, A. (ur.). (2018). *European Labour Markets. Problems and Politics*. Cham: Springer Vrl.
- Masten, A. S., Obradović, J., Burt, K. B. (2005). *Resilience in emerging adulthood: developmental perspectives on continuity and transformation*. V: J. J. Arnett, H. L., Tanner (ur.), *Emerging Adult in America*. New Jersey: Prentice Hall, str. 173–188.
- Schwartz, S. J., Côté, J. E., Arnett, J. J. (2005). *Identity and Agency in Emerging Adulthood. Two Developmental Routes in the Individualization Process*. *Youth and Society*, vol. 37, 2, str. 201–229.
- Ule, M., Renner, T., Mencin Čeplak, M., Tivadar, B. (2000). *Socialna ranljivost mladih*. Maribor: Aristej.
- Ule, M. (2008). *Za vedno mladi. Socialna psihologija odrasčanja*. Ljubljana: Založba FDV.
- Ule, M. (2016). *Downward mobility is now a reality for a new generation of young people : comparative analysis 1985–2015. Teorija in praksa : revija za družbena vprašanja*, letn. 53, št. 6, str. 1295–1308.
- Ule, M. (2017). *Identity challenges and social experiences of higher education students with disabilities in Slovenia*. *Disability & society*, letn. 32, št. 10, str. 1592–1607.
- Walther, A. Pohl, A. (2005). *Thematic Study on Policy Measures for Disadvantaged Youth*. Study for the European Commission. Tübingen: IRIS.
- Wehlage, G., Rutter, R. A. (1986). *Dropping out: how much do schools contribute to the problem*. V: G. Natriello (ur.), *School dropouts, patterns and policies*. New York: Teachers College Press, str. 41–56.